

სამოკავშირეო ხელშეკრულების დარღვევა, რომორც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სანიღარი (1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის მახალითხე)

XVIII საუკუნის ბოლოს საქართველოში განვითარებულმა პოლიტიკურ-სამართლებრივმა მოვლენებმა დიდწილად განსაზღვრა კავკასიის რეგიონში მცხოვრებ ადამიანთა პოლიტიკური, სოციალური თუ ეკონომიკური ყოფა მომდევნო საუკუნეებში. მეტიც, დღემდე არ დაუკარგავს აქტუალობა იმ უმძიმეს ისტორიულ გაკვეთილს, რომელიც ქართულმა სახელმწიფომ 1783 წლის „სამოკავშირეო ხელშეკრულების“ დარღვევის შედეგად მიიღო. გამომდინარე იქედან, რომ რთული გეოპოლიტიკური გარემო ქვეყნის ირგვლივ დღემდე შენარჩუნებულია, იმავდროულად, უცვლელია ქართველი ერის ისტორიული არჩევანი, სწრაფვა დიდ ევროპულ ოჯახში დასაბრუნებლად. საქართველოს, როგორც შორეულ წარსულში, ისე გასული საუკუნის დასაწყისში, დემოკრატიული რესპუბლიკის სახით ჰქონდა ამ სანუკვარი მიზნის რეალიზების მცდელობა – წარმატებითა თუ დანაკარგით. კვლევის მიზანია შეფასდეს ჩვენი ქვეყნის სამართლებრივი ისტორიის ის უმნიშვნელოვანესი ეტაპი, რომლის გათვალისწინებაც წარსულში დაშვებული შეცდომების განმეორებას თავიდან აგვარიდებს.

საკვანძო სიტყვები: სამოკავშირეო ხელშეკრულება, გეორგიევსკის ტრაქტატი, შიდა ავტონომია, მანიფესტი, რუსული მმართველობა, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, ჰააგის კონფერენცია, სახელმწიფოებრიობის აღდგენა.

1. შესავალი

საქართველოსა და ქართველი ერისათვის XVIII საუკუნე, განსაკუთრებით კი მისი მეორე ნახევარი, დიდი ცვლილებების დასაბამად იქცა. რუსეთსა და საქართველოს შორის გაფორმებული სამოკავშირეო ხელშეკრულება, რომელიც გეორგიევსკის ტრაქტატის სახელით არის ცნობილი, შეიძლება ითქვას პირდაპირ კავშირშია ქვეყანაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეოლოგიის დამკვიდრებასა და შესაბამისი პოლიტიკური მოძრაობის ფორმირებასთან.

სტატიაში განხილულია ორ პოლიტიკურ სუბიექტს შორის დადებული სამოკავშირეო ხელშეკრულების ბუნება, თუ რა სამართლებრივი დატვირთვა გააჩნდა მას – იყო ეს შეთანხმება დაქვემდებარების შესახებ, თუ შეთანხმება კავშირისა და მფარველობის შესახებ. იმავდროულად, ისტორიულ ჭრილში შევაფასებთ, ერეკლე II-ის მიერ სახელმწიფოებრიობის შესანარჩუნებლად დადებული ხელშეკრულების სამართლებრივ და ფაქტობრივ შედეგებს, რუსეთის, როგორც ხელშემკვრელი მხარის მიერ ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ვალდებულებების შესრულება, არ შესრულების საკითხს.

სტატიაში სამოკავშირეო ხელშეკრულებასთან დაკავშირებით მიმოვიხილავთ, რუსეთის იმპერატორის მანიფესტით, ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების ლეგიტიმუ-

* ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დოქტორანტი, მონვეული ლექტორი, თინათინ წერეთლის სახელობის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი, ქართულ-ამერიკული უნივერსიტეტის მონვეული ლექტორი.

რობასა და აღნიშნულის შედეგად წარმოშობილი მძლავრი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმომადგენელთა სამართლებრივ მოსაზრებებს.

აღსანიშნავია 1832 წლის შეთქმულების ლიდერი სოლომონ დოდაშვილი, XIX საუკუნის 60-იან წლებში საზოგადოებრივ ასპარეზზე „თერგდალეულთა“ სახელით გამოსული ქართველი ახალგაზრდები, პატრიოტული ძალები, რომელთაც საკუთარი ერის სატყევეთა 1907 წელს ჰააგის საერთაშორისო კონფერენციაზე ევროპული საზოგადოების მსჯელობის საგნად აქციეს, შემდგომში, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში, საქართველოს ავტონომიური მონყოფის იდეის მემკვიდრეობითობის საკითხი. იდეისა, რომელმაც ქართველ მამულიშვილთა არაერთი თაობა გამოიარა და საბოლოოდ ეროვნულ დემოკრატიებისთვის ილია ჭავჭავაძის მიერ ნაანდერძებ სამოქმედო პროგრამაში აისახა.

2. სახელმწიფოებრიობის შესანარჩუნებლად საერთაშორისო ასპარეზზე პოლიტიკური მოკავშირის ძიების თაობაზე

საერთაშორისო ასპარეზზე პოლიტიკური სტატუსისა და მნიშვნელობის შესანარჩუნებლად ქართული სახელმწიფოსთვის მაშინაც, ისევე როგორც ამჟამად ძალზედ აქტუალური იყო ძლიერი მოკავშირის მხარდაჭერა. ამას კარგად აცნობიერებდა ერეკლე II. მუსულმანური სახელმწიფოების გარემოცვაში მყოფმა ქართველმა მონარქმა თუნდაც სესხის სახით ფინანსური დახმარების მისაღებად (აღარაფერს ვამბობთ სამხედრო მხარდაჭერაზე), მზერა პირველ რიგში ევროპულ სახელმწიფოებს მიაპყრო.

XVIII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში მასთან დაახლოვებული კათოლიკე მისიონერების მეშვეობით¹ მან წერილები გაუგზავნა: საღვთო რომის იმპერატორ იოზეფ II-ს,² ვენეციის სენატს,³ ვენეციისა და ნეაპოლის მთავრებს,⁴ საფრანგეთის მეფეს ლუი XVI-ს (1754-1793),⁵ ავსტრიის იმპერატორს.⁶ ასე მაგალითად, საკითხისადმი ინტერესის გასაძლიერებლად ქართული მხარე იმპერატორ იოზეფ II-ს (1765-1790) სესხის გაცემის სანაცვლოდ ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში სამხედრო დახმარებასაც კი სთავაზობდა.⁷ სამწუხაროდ, ევროპიდან საპასუხო წერილი ერეკლე მეორეს არ მიუღია.⁸

შესაბამისად, მეფე ერეკლეს დადანაშაულება, თითქოსდა მან რუსეთის იმპერიისკენ ორიენტაციის აღებამდე, ევროპაში მოკავშირის ძებნას მონდომება დააკლო, არ იქნება სწორი. მართებული იქნება თუ ვიტყვით, რომ ევროპამ ვერ მოიცალა საქართველოსთვის. კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, ჯერ კიდევ ერთიანი საქართველოს უკანასკნელი მეფით გიორგი VIII-ით დაწყებული, თეიმურაზ I-ით, ვახტანგ VI-ით გაგ-

¹ თამარაშვილი მ., ისტორია კათალიკოსობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, 398-403.

² ჯანაშვილი მ., საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, 455.

³ იხ.: თამარაშვილი მ., ისტორია კათალიკოსობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, 397-398; ცინცაძე ი., 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, 1960, 88.

⁴ რაჭველიშვილი ქრ., საქართველოს მოკლე ისტორია – დასაბამითგან 1917 წლამდე, თბ., 1925, 180.

⁵ დუმბაძე მ., საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, თბ., 1973, 685.

⁶ ჯავახიშვილი ი., დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919, 23.

⁷ იქვე.

⁸ ჯანაშვილი მ., საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, 456.

რძელებული და ერეკლე II-ით დამთავრებული, ეს უკვე მერამდენედ, ქართველი მეფეების მონდომებას, სამხედრო მხარდაჭერა ეპოვათ ევროპაში სასურველი შედეგი არ მოპყვლია.

სამაგიეროდ, ინტერესთა გარკვეული თანხვედრა გამოიკვეთა ერეკლე II-ის და რუსეთის იმპერატორ ეკატერინე II-ის პოლიტიკურ მიზნებს შორის. ეს უკანასკნელი იმ დროისათვის ამიერკავკასიაში საკუთარი გავლენის გასაძლიერებლად იღწვოდა.⁹ ამდენად მისთვის ერეკლე II-ის პოზიციას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ხანგრძლივი განსჯის შემდეგ ერეკლემ არჩევანი ნაკლებსაიმედო, მაგრამ ერთმორწმუნე რუსეთის იმპერიაზე გააკეთა. ძლიერ მოკავშირეზე, რომელიც მისივე შეფასებით მეტად წაადგებოდა ქართველ ხალხს, განსაკუთრებით სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ევროპულ ყაიდაზე გარდასაქმნელად.¹⁰ უპირველეს ყოვლისა, სწორედ ამ განსჯის შედეგს ვხედავთ 1783 წლის 24 ივლისს, ციხესიმაგრე გეორგიევსკში ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ის და რუსეთის იმპერატორ ეკატერინე II-ის წარმომადგენლების მიერ ხელმოწერილ ტრაქტატში.¹¹

3. სამოკავშირეო ხელშეკრულების სამართლებრივი ბუნების თაობაზე

ხელშეკრულების კონკრეტული მუხლების განხილვამდე, მოკლედ პრეამბულის შესახებ. მასში აქცენტი ერთმორწმუნე სახელმწიფოებს შორის საუკუნეების სიღრმიდან მომდინარე კეთილმეზობლურ დამოკიდებულებაზეა გაკეთებული. მიგვაჩნია, იგივე სულისკვეთებით (ფორმალურად მაინც), არის განპირობებული, რომ ამ მნიშვნელოვან სამართლებრივ დოკუმენტში არ „მოიძებნა ადგილი“ სიტყვა ქვეშევრდომისთვის. დიპლომატიური ტერმინისთვის, რომლის სინონიმს XVIII საუკუნეში სრული ინკორპორაცია წარმოადგენდა და რომელსაც ასე ხშირად მიმართავდნენ რუსი დიპლომატები იმპერიაზე დამოკიდებულ საერთაშორისო სამართალსუბიექტებთან ურთიერთობისას.¹²

ცხადია, გარდა გარეგანი მხარისა, ამ სიტყვის არ გამოყენებას სხვა, უფრო მნიშვნელოვანი მიზეზიც გააჩნდა. უპირველეს ყოვლისა ეს გახლდათ ძალთა თანაფარდობა, რომელიც იმ დროისათვის რეგიონში არსებობდა და სამოკავშირეო ხელშეკრულებაშიც ჰპოვა ასახვა. „საქართველო – როგორც აკადემიკოსი ლევან ალექსიძე მართებულად შენიშნავდა – არ იყო რუსეთის „ქვეშევრდომი“.¹³ ერეკლე II-ის ნება, იყო მფარველობის მიღება რუსული მხარისაგან და არა ქვეშევრდომობა. „მფარველობა სუვერენიტეტის შეზღუდვის ხარჯზე, მაგრამ ამ უკანასკნელისვე სასარგებლოდ“.¹⁴

ერეკლე II-ის ეს პოზიცია თვალშისაცემია ხელშეკრულების როგორც ძირითად, ისე საიდუმლო მუხლებთან მიმართებაში. 13 ძირითადი და 4 საიდუმლო მუხლიდან ყურადღებას მხოლოდ რამდენიმეზე გავამახვილებთ. თუ პირველი მუხლის (არტიკულის)

⁹ რაჭველიშვილი ქრ., საქართველოს მოკლე ისტორია – დასაბამითგან 1917 წლამდე, თბ., 1925, 181.

¹⁰ დუმბაძე მ., საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, თბ., 1973, 688.

¹¹ Договор о Признании Царем Карталинским и Кахетинским Ираклием II Покровительства и Верховной Власти России (Георгиевский Трактат), <<http://www.amsi.ge/istoria/sab/georgievski.html>> [12.03.2022].

¹² ალექსიძე ლ., საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1983, 175.

¹³ იქვე, 176.

¹⁴ იქვე.

თანახმად, ქართლ-კახეთის მეფე, აღიარებდა რა იმპერატორის უზენაესობას, რუსეთთან შეუთანხმებლად უარს ამბობდა სხვა სახელმწიფოებთან ურთიერთობაზე.¹⁵ სანაცვლოდ, ამავე ტრაქტატის მეორე მუხლით რუსეთის იმპერატორი ეკატერინე II ქვეყნის საზღვრების დაცვასთან ერთად ვალდებულებას იღებდა დახმარებოდა ქართულ მხარეს დაკარგული ტერიტორიების დაბრუნებაში. მეტიც, ხელშეკრულებით დაკმაყოფილებულ იქნა ქართული მხარის ერთ-ერთი უმთავრესი მოთხოვნა, ძალაში დარჩენილიყო მეფედ კურთხევის უძველესი წესი.¹⁶ მესამე მუხლის თანახმად: ერეკლე II-ის შთამომავლებს უნდა შენარჩუნებოდათ ლეგიტიმური უფლება მმართველობის გაგრძელებისა. თუმცა, ტახტზე ახალასული მეფე ამიერიდან რუსეთის იმპერატორს უნდა დაემტკიცებინა სათანადო სიგელითა და ინვესტიტურის ნიშნების გამოგზავნით. რის შემდეგაც ის საზეიმოდ დებდა ფიცს საიმპერატორო ტახტის ერთგულებაზე.¹⁷

იმპერატორის მიერ საინვესტიტურო ნიშნების გამოგზავნასთან დაკავშირებით, საყურადღბოა საქართველოს ეროვნულ დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ფუძემდებლის, იურისტისა და დიპლომატის, პროფესორ ზურაბ ავალიშვილის მოსაზრება. ქართველი მეცნიერი რუსეთის იმპერატორის მიერ ინვესტიტურის გამოგზავნაში მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ხედავდა, რომელიც მის ხელისუფლებას კი არ განაპირობებდა საქართველოში, არამედ წარმოაჩენდა „უფლებას უპირატესობისა და სარგებლისა, რომელსაც ქართლისა და კახეთის მეფეს ტრაქტატი ანიჭებდა“.¹⁸

ყურადღებას გავამახვილებთ ასევე ტრაქტატის მეოთხე მუხლში ჩადებულ პირობაზე, რომლის თანახმად ქართულ მხარეს აეკრძალა რუსეთის რეზიდენტთან შეუთანხმებლად სხვა სახელმწიფოებთან მოლაპარაკებების წარმოება ან ურთიერთობის დამყარება. მხარეებს შორის ურთიერთობის შეუფერხებლად წარმოებისთვის, მომდევნო მეხუთე მუხლი ერთმანეთის სამეფო კარზე მინისტრების (რეზიდენტების) სახით წარმომადგენლების გაცვლას ითვალისწინებდა. საგულისხმოა, რომ რუსეთის იმპერატორის დაპირებით, ერეკლე მეფის წარმომადგენელი მის კარზე სხვა მინისტრების თანაბარი პატივით იქნებოდა მიღებული.¹⁹

სამოკავშირეო ხელშეკრულების ორმხრივი სარგებლიანობა კიდევ უფრო თვალსაჩინო ხდება მომდევნო მეექვსე და მეშვიდე მუხლებთან მიმართებაში. კერძოდ, თუ მეექვსე მუხლის თანახმად: საქართველოს მტერი მიჩნეული იქნებოდა რუსეთის იმპერიის მტრად. მეტიც, მეფე ერეკლე და სახლისა მისისა მემკვიდრენი შეინარჩუნებდნენ სამეფო ტახტს და რაც ძალზედ მნიშვნელოვანია, რუსული მხარე არ ჩაერეოდა მოკავშირე სახელმწიფოს შიდა მართვა-გამგეობაში. რუსეთის სამხედრო თუ სამოქალაქო წარმომადგენლებს საქართველოში რაიმე განკარგულების გაცემაც კი ეკრძალებოდათ. სა-

¹⁵ პაიჭაძე გ., გეორგიევსკის ტრაქტატი – 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ, თბ., 1983, 30.

¹⁶ Договор о Признании Царем Карталинским и Кахетинским Ираклием II Покровительства и Верховной Власти России (Георгиевский Трактат), 1-2, <<http://www.amsi.ge/istoria/sab/georgievski.html>> [12.03.2022]. იქვე, 3.

¹⁷ ალექსიძე ლ., საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1983, 179.

¹⁹ Договор о Признании Царем Карталинским и Кахетинским Ираклием II Покровительства и Верховной Власти России (Георгиевский Трактат), 4-5, <<http://www.amsi.ge/istoria/sab/georgievski.html>> [12.03.2022].

ნაცვლოდ, ქართული მხარე და უპირველეს ყოვლისა ერეკლე II ხელშეკრულების მეშვიდე მუხლით, ვალდებულებას იღებდა საჭიროებისამებრ სამხედრო ძალებით დახმარებოდა რუსულ მხარეს.²⁰

რაც შეეხება ტრაქტატის მომდევნო მერვე-მეთერთმეტე მუხლებს ისინი ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის, თავადაზნაურობის, ვაჭრებისა თუ საზოგადოების სხვადასხვა სოციალური ფენებისათვის სარგებლიან პირობებს ადგენდა. კერძოდ: ქართველ თავადაზნაურობას, „პრივილეგიებითა და სარგებლით“ რუს თავადაზნაურობასთან ათანაბრებდა, შეღავათები განისაზღვრა ქართველი და რუსი ვაჭრებისათვის ორივე ხელშემკვრელი ქვეყნის ტერიტორიაზე გადაადგილება-საქმიანობისთვის და სხვა.²¹

წმინდა სახელშეკრულებო სამართლებრივი შინაარსის იყო ტრაქტატის ბოლო ორი მუხლი. კერძოდ, თუ ხელშეკრულების მეცამეტე მუხლი დოკუმენტის ძალაში შესვლის 6 თვიან ვადას განსაზღვრავდა. განსაკუთრებულ დატვირთვას იძენს მეთორმეტე მუხლი, რომელიც – გეორგიევსკის ტრაქტატს „საუკუნოდ“ დადებულად აცხადებდა და იქვე აზუსტებდა, რომ მასში ცვლილების შეტანა მხოლოდ ორივე ხელშემკვრელი მხარის თანხმობით იყო შესაძლებელი.²²

რაც შეეხება საიდუმლო მუხლებს. თუ პირველი მუხლი²³ რუსეთის იმპერატორს აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მეფეების ერეკლე II-ის და სოლომონ II-ის „მეშუამავლედ“ წარმოაჩენდა.²⁴ ბოლო სამი მუხლი მხარეთა სამხედრო ვალდებულებებს ეხებოდა. მეორე საიდუმლო ჩანაწერის მიხედვით, ქართლ-კახეთის დაცვის მიზნით რუსული მხარე ვალდებულებას იღებდა საქართველოში მუდმივ სამყოფად გამოეგზავნა ორი სრული ქვეითი ბატალიონი ოთხი ზარბაზნით, რომელსაც ომის შემთხვევაში სხვა სამხედრო ძალაც დაემატებოდა. მესამე მუხლი უზრუნველყოფდა ერეკლე II-ის სრულად ინფორმირებას ომის შემთხვევაში, საბრძოლო მოქმედებების რუსულ მხარესთან ერთად დაგეგმვა-წარმოებისთვის.²⁵ მეოთხე მუხლი კი, რუსულ მხარეს ავალდებულებდა ომიანობისას იარაღით დაეცვა ქვეყანა და მეტიც, დახმარებოდა საქართველოს მტრის მიერ მიტაცებული მიწების დაბრუნებაში.²⁶

გეორგიევსკის ტრაქტატის კონკრეტულ მუხლებზე ყურადღება იმიტომ გავამახვილეთ, რომ XIX–XX საუკუნეებში, ვიდრე 1917 წელს რუსეთის იმპერიის დამხობამდე, ქართველ პატრიოტთა არაერთი თაობა, მათ შორის ქართველი ეროვნულ დემოკრატი-

²⁰ Договор о Признании Царем Карталинским и Кахетинским Ираклием II Покровительства и Верховной Власти России (Георгиевский Трактат), 6-7, <<http://www.amsi.ge/istoria/sab/georgievski.html>> [12.03.2022].

²¹ იქვე, 8-11.

²² იქვე, 12-13.

²³ იქვე, 1.

²⁴ ცხადია, იმპერატორის შუამავლობა უპირველეს ყოვლისა ისევ რუსული მხარის ინტერესებს ემსახურებოდა „მტკიცედ მოეკიდებინა ფეხი ამიერკავკასიაში“ და არა მხოლოდ მის აღმოსავლეთ ნაწილში. იხ. ცინცაძე ი., 1783 წელს მფარველობითი ტრაქტატი – მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1960, 105-111.

²⁵ პაიჭაძე გ., გეორგიევსკის ტრაქტატი – 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ, თბ., 1983, 55.

²⁶ იხ.: Договор о Признании Царем Карталинским и Кахетинским Ираклием II Покровительства и Верховной Власти России (Георгиевский Трактат), 1-4, <<http://www.amsi.ge/istoria/sab/georgievski.html>> [12.03.2022]; პაიჭაძე გ., გეორგიევსკის ტრაქტატი – 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ, თბ., 1983, 55.

ბიც, ორ სახელმწიფოს შორის უფლება-ვალდებულებების განსაზღვრას სწორედ ამ დოკუმენტის საფუძველზე მოითხოვდნენ. ორივე მხარის მიერ ხელმოწერილი იმ ერთადერთი დოკუმენტის საფუძველზე, რომელიც უტყუარად ამტკიცებდა (და ამტკიცებს დღესაც), რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება გეორგიევსკის ტრაქტატით განპირობებული ნამდვილად არ იყო.

4. სამოკავშირეო ხელშეკრულების სამართლებრივი და ფაქტობრივი შედეგები

ქართული სახელმწიფოებრიობის დაცვისა და შენარჩუნების მიზნით გაფორმებულმა ხელშეკრულებამ, რადიკალურად განსხვავებული შედეგები მოიტანა. მუსულმანური სახელმწიფოების სურვილი აღმოსავლეთ საქართველოში რუსული გავლენის აღმოფხვრის თაობაზე იმდენად დიდი იყო, რომ 1793 წელს ოსმალეთის სულთანმა სელიმ III-მ, საუკუნეების მანძილზე ქვეყნის დაუძინებელი მტერი ირანი, რეგიონში „ძველი დიდების აღსადგენად“ საქართველოში მოიწვია.²⁷

ისლამური სამყაროდან მომდინარე საფრთხეებს კარგად აცნობიერებდა მეფე ერეკლე და ეკატერინე II-ს 80-იანი წლების ბოლოდან სისტემატურად ახსენებდა ხელშეკრულების მუხლებს, რომლის თანახმად რუსეთი ვალდებული იყო სამხედრო დახმარება გაენია საქართველოსთვის.²⁸ 1793 წელს რუსეთის იმპერატორს სახელშეკრულებო ვალდებულებები ქართველმა დიდებულებმაც ერთობლივი მიმართვით შეახსენეს.²⁹ 1794 წლის დასაწყისში ერეკლე II-მ, ამჯერად უკვე რუსეთში თავისი ელჩის გარსევან ჭავჭავაძის მეშვეობით ითხოვა ჯარით დახმარება, მაგრამ კვლავ უშედეგოდ.³⁰ მოხდა პირიქით, ეკატერინე II-მ სამხედრო მხარდაჭერის გაძლიერების ნაცვლად, ის სამხედრო ნაწილებიც უკან გაიწვია, რომელიც საქართველოში 1783 წლის ხელშეკრულების თანახმად იდგნენ.³¹

ამასობაში კი, ქართული მხარის უარესი მოლოდინი გამართლდა. 1795 წელს ირანის ჯარი ამიერკავკასიაში შემოვიდა და მისმა მბრძანებელმა ალა-მაჰმად-ხან ყაჯარმა მეფე ერეკლეს რუსეთის მოკავშირეობაზე უარის თქმა და ირანის უზენაესობის აღიარება მოსთხოვა. დახმარების მომლოდინე ქართველმა მონარქმა ირანის გამგებელს უარი შეუთვალა. საბოლოოდ კი, დახმარების გარეშე დარჩენილს ხუთჯერ ნაკლები ძალებით მოუხდა კრწანისის ველზე მრავალრიცხოვანი მტრის დახვედრა.³² ქართველები დამარცხდნენ, 1795 წლის 11 სექტემბერს მტერმა თბილისი აიღო. სასტიკად გაუსწორდა მოსახლეობას, გაძარცვა და გადაწვა მეფის სასახლე, ეკლესია-მონასტრები, სახელი-სუფლებო თუ კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებები.³³

²⁷ დუმბაძე მ., საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, თბ., 1973, 755.

²⁸ იქვე, 699.

²⁹ ბენდიანიშვილი ა., ეროვნული საკითხი საქართველოში – 1801-1921, თბ., 1980, 14.

³⁰ დუმბაძე მ., საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973, 756.

³¹ ალექსიძე ლ., საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1983, 202.

³² ბენდიანიშვილი ა., ეროვნული საკითხი საქართველოში, 1801-1921 წწ., თბ., 1980, 14.

³³ ჯავახიშვილი ი., დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919, 42.

შეიძლება ითქვას, რომ ქართულ მხარეს უზარმაზარი მსხვერპლის გაღება მოუხდა ხელშემკვრელი მხარის მიერ ნაკისრი ვალდებულებების შეუსრულებლობის გამო. პასუხი კი ამ დანაშაულებრივი უმოქმედობისთვის არავის უგია. როგორც შემდეგ გაირკვა, ეკატერინე II-მ დიდი დაგვიანებით, მხოლოდ 1795 წლის 4 სექტემბერს მოაწერა ხელი რესკრიპტს ქართლ-კახეთის დასახმარებლად 2 სრული ბატალიონის გამოგზავნის თაობაზე.³⁴ კიდევ უფრო გვიან, მხოლოდ პირველ ოქტომბერს მიიღო ეს წერილი კავკასიის სამხედრო ხაზის სარდალმა გენერალმა გუდოვიჩმა. იმ დროისათვის ალა მაჰმად ხანის ურდოებს უკვე ორი კვირის დატოვებული ჰქონდათ საქართველო.³⁵

მხოლოდ საკუთარი ინტერესების გათვალისწინებით (რომელშიც სამუხაროდ ხელშემკვრელი მხარის დასუსტებაც შედიოდა), აგრძელებდა რუსეთის სამეფო კარი მოქმედებას ეკატერინე II-ის გარდაცვალების შემდეგაც. მისი გარდაცვალებიდან ზუსტად ერთ თვეში, 6 დეკემბერს იმპერატორმა პავლე I-მა გამოსცა ბრძანება რეგიონში ყოველგვარი სამხედრო ოპერაციების შეწყვეტის თაობაზე³⁶ და 1797 წლის მარტში საქართველოში განლაგებულმა რუსეთის ჯარის უკანასკნელმა ნაწილებმა კიდევ ერთხელ დატოვეს ქვეყანა.³⁷

ქართლ-კახეთის ისედაც მძიმე პოლიტიკური მდგომარეობა კიდევ უფრო დაამძიმა 1798 წლის 11 იანვარს მეფე ერეკლეს გარდაცვალებამ. რუსეთის სამეფო კართან მის მიერ დაწყებული მოლაპარაკებების გაგრძელება გიორგი XII-ს მოუხდა. ქართლ-კახეთის უკანასკნელ მეფეს, რომელსაც აკად. ივანე ჯავახიშვილის შეფასებით, მამის არც ნიჭი ჰქონდა და არც პირადი სიქველე: „ესოდენ გართულებულ პოლიტიკურ მდგომარეობითგან ბრძნულის შორსმჭვრეტელობითა და სიფრთხილით საქართველო სამშვიდობოს გამოეყვანა“.³⁸ მეტიც, ქართულ ისტორიოგრაფიაში მეცნიერთა ერთი ნაწილის მიერ გამოთქმულია საფუძვლიანი მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ სწორედ „გიორგი XII-ის გაუაზრებელმა პრორუსულმა საგარეო პოლიტიკამ დააჩქარა ქართლ-კახეთის სამეფოს აღსასრული“.³⁹

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ გიორგი XII-ს უმძიმესი მემკვიდრეობა ერგო. მართალია, 1797 წლის 4 ივნისს ალა-მაჰმად-ხანის მკვლელობამ ვითარება გარ-

³⁴ დუმბაძე მ., საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, თბ., 1973, 758.

³⁵ შესაბამისად, მართებულია აკად. ივანე ჯავახიშვილის შეფასება, რომ უმთავრესი წვლილი 1795 წლის ტრაგედიაში სწორედ ჩვენ ჩრდილოელ მოკავშირეს – რუსეთს მიუძღვოდა, რომელმაც დროულად ვერ უზრუნველყო დასახმარებლად ქმედითი ნაბიჯების გადადგმა. იხ. ალექსიძე ლ., საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1983, 214.

³⁶ ჯავახიშვილი ი., დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919, 48.

³⁷ ალექსიძე ლ., საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1983, 222.

³⁸ ჯავახიშვილი ი., დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919, 57. როგორც აკად. ლევან ალექსიძე აღნიშნავდა გიორგი XII-ის მთავარ საზრუნავს სამეფო ტახტის საკუთარი მემკვიდრეებისთვის შენარჩუნება წარმოადგენდა. იხ. ალექსიძე ლ., საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1983, 225.

³⁹ ვაჩნაძე მ., გურული ვ., საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1801-1921), თბ., 2009, 5.

კვეულნილად განმუხტა,⁴⁰ მაგრამ მისი ძმიშვილი და მემკვიდრე, კავკასიაში რუსეთის გაბატონების აქტიური მოწინააღმდეგე ბაბა-ხანი, ბიძის პოლიტიკას აგრძელებდა და ქვეყნისთვის არანაკლებ საფრთხეს წარმოადგენდა.⁴¹

საერთაშორისო ურთიერთობების აღდგენის სურვილის წარმოსაჩენად 1798 წლის 30 აგვისტოს პავლე I-მა წერილი გამოუგზავნა ქართლ-კახეთის ახალ მმართველს, მიულოცა გამეფება და იმავდროულად შეახსენა, რომ 1783 წლის სამოკავშირეო ხელშეკრულების შესაბამისად მისგან ტახტზე დამტკიცების თაობაზე ოფიციალურ თხოვნას ელოდა.⁴² ქართველი მონარქისგან ამ შინაარსის წერილის მიღების შემდეგ კი, დააკმაყოფილა მისი თხოვნა და მას მეფედ დამტკიცების სიგელი და სამეფო ნიშნები გამოუგზავნა. ინვესტიტურას თან ქართლ-კახეთში მინისტრის სტატუსით თავისი მუდმივი რეზიდენტი, პეტრე ივანეს ძე კოვალენსკიც მოაყოლა, ერთი პოლკი რუსის ჯარის თანხლებით, რომელიც საქართველოში „მუდმივ სამყოფად“ იყო გამწესებული.⁴³

რწმუნების სიგელისა და ინვესტიტურის ნიშნების მიღების შემდეგ, 1799 წლის 1 დეკემბერს თბილისში, ანჩისხატის ეკლესიაში, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა ანტონ II-მ გიორგი XII მეფედ აკურთხა, რასაც მისი მხრიდან რუსეთის იმპერიისადმი ერთგულებაზე ფიცის დადება მოჰყვა.⁴⁴

თითქოსდა, სამეფო ამის შემდეგ მაინც უნდა დამშვიდებულიყო, მაგრამ მოხდა პირიქით. გიორგის ტახტზე ასვლასთან ერთად კიდევ უფრო გაძლიერდა დაპირისპირება მასსა და დედა დედოფლის დარეჯანის გარშემო გაერთიანებულ სამეფო ოჯახის სხვა წევრებს შორის. დაპირისპირება, რომელმაც ჯერ კიდევ ერეკლეს სიცოცხლეში იჩინა თავი და რომლის უმთავრესი მიზეზი ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ წესის შეცვლა გახლდათ. როგორც პლატონ იოსელიანი აღნიშნავდა: „ერთმან უგვანმა ანდერძმან დაწერილმან ყორღანაშვილისა ოსეფა-საგან აღსძრა შფოთი ძმათა შორის“.⁴⁵

ანდერძის თანახმად: მეფის გარდაცვალების შემდეგ პირველად ერეკლეს უფროს ვაჟს გიორგის ეკუთნოდა სამეფო ტახტი, შემდეგ მომდევნო ძმას იულონს და ასე თანმიმდევრობით ვიდრე ერეკლეს უმცროს ვაჟ ფარნაოზ ბატონიშვილამდე. მხოლოდ ამის შემდეგ უნდა გადასულიყო უფლება სამეფო ტახტზე მეფე გიორგის შვილებზე: დავითზე, იოანეზე, ბაგრატზე და ა.შ.⁴⁶ გიორგი XII-მ კი გამეფებისთანავე საკუთარი ძის დავით ბატონიშვილის ტახტის მემკვიდრედ აღიარებაზე დაიწყო ზრუნვა, რითაც ძმების გულისწყრომა დაიმსახურა. იულონ ბატონიშვილი და მისი მომხრეები მეფე გიორგის

⁴⁰ შაჰის სისასტიკით შეშინებულმა მსახურებმა ალა მაჰმად ხანი ძილში მოკლეს. პლატონ იოსელიანის მტკიცებით მსახურებიდან ერთი, სახელად – სადილა ქართველი ყოფილა. იხ. *ჯავახიშვილი ი.*, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919, 49.

⁴¹ *ბენდიანიშვილი ა.*, ეროვნული საკითხი საქართველოში, 1801-1921 წწ., თბ., 1980, 16.

⁴² იქვე, 17.

⁴³ *Дубровин Н. Ф.*, История Войны и Владычества Русских на Кавказе, III, СПб., 1886, 244.

⁴⁴ იქვე, 245. სამეფო გვირგვინი, რომელსაც საქართველოს ტახტის ყველა მონაცვლე თავზე იდგამდა, ალა-მაჰმად-ხანის თფილისში შემოსევის დროს გაიტაცეს, ამიტომ იმპერატორმა პავლემ რეზიდენტ კოვალენსკის ხელით, მეფე გიორგის ინვესტიტურის სხვა ნიშნებთან ერთად (დროშა, ხმალი, სამბრძანებლო კვერთხი, ტახტი, „ყარყუმის“ მანტია), ახალი გვირგვინიც გამოუგზავნა.

⁴⁵ *იოსელიანი პ.*, ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა და საქართველოს რუსეთთან შეერთება / მეორედ გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან, თფილისი, 1893, 143.

⁴⁶ იქვე, 72.

საკუთარი ინტერესების გატარებასა და მამის ანდერძის დარღვევაში ადანაშაულებდნენ.⁴⁷

ამიტომ იყო, რომ ერთის მხრივ, „ძმათაგან თუ გარეთა მტერთაგან“, მეორეს მხრივ, მძიმე სენით გატანჯულმა მეფე გიორგიმ⁴⁸ 1800 წლის 24 ივნისს ხელი მოაწერა სათხოვარ ნოტას. ძალზედ მნიშვნელოვან (შეიძლება ითქვას საბედისწერო) დოკუმენტს ქართულ-რუსულ ურთიერთობებში. მეფის სათხოვარი 16 მუხლისგან შედგებოდა და საქართველოს სუვერენიტეტის საზიანოდ 1783 წლის ტრაქტატში არსებითი ცვლილების შეტანას ითვალისწინებდა. კერძოდ, გიორგი XII როგორც საკუთარი, ასევე დიდებულების, სამღვდელოებისა და ხალხის სახელით რუსეთის იმპერატორს ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის „კუთვნილებად“ გამოცხადებას თავაზობდა.⁴⁹ მართალია, ახალი პირობების თანახმად სამეფო მმართველობა არ უქმდებოდა (სამეფო ტახტი მის მემკვიდრეებსაც სამუდამოდ უნდა შენარჩუნებოდათ), მაგრამ ეს ეხებოდა ხელისუფლების მხოლოდ აღმასრულებელ შტოს. საკანონმდებლო ხელისუფლება იმპერატორის ხელში უნდა გადასულიყო. ქართლ-კახეთის მეფე და მისი მემკვიდრეები კი, ვალდებულებას იღებდნენ „შეესრულებინათ რუსეთის იმპერატორის ყველა კანონი და ბრძანება“.⁵⁰

იყო სხვა მოთხოვნებიც. კერძოდ, დათმობილი უფლებების სანაცვლოდ გიორგი XII იმპერატორისგან ითხოვდა ჯამაგირს და სოფლებს რუსეთში.⁵¹ ასევე რუსეთის ჯარის რაოდენობის დაუყოვნებლივ გაზრდას საქართველოში,⁵² რამდენიმე წლით გადასახადების გადახდაში შეღავათების დაწესებას მტრის შემოსევებისგან გატანჯული საქართველოს მოსახლეობისთვის⁵³ და სხვა. თუმცა, უმთავრესი როგორც უკვე აღვნიშნეთ ეს დამოუკიდებლობაზე უარის თქმა და ქართლ-კახეთის რუსეთის იმპერიის „კუთვნილებად“ გამოცხადება იყო. რუსეთის იმპერატორის კარზე ქართველი მონარქის ინიციატივას ცხადია, დიდი სიხარულით შეხვდნენ. ეფექტი იმდენად დიდი იყო, რომ პავლე I-მა, რომელსაც უკვე მოხსენებული ჰქონდა მეფის ავადმყოფობისა და თბილისში სამეფო კარზე არსებული დაპირისპირების თაობაზე, ყველა ხერხს მიმართა რათა ახალი ხელშეკრულების რატიფიკაცია მეფე გიორგის სიცოცხლეშივე მომხდარიყო. ქართლ-კახეთის სამეფოს მონარქის ხელმოწერა კი, სამართლებრივად აუცილებელი იყო, რადგან 1783 წლის ტრაქტატის მე-12 მუხლი ამას ცალსახად მოითხოვდა.

⁴⁷ ბენდიანიშვილი ა., ეროვნული საკითხი საქართველოში, 1801-1921 წწ., თბ., 1980, 19.

⁴⁸ გიორგი მეფე ავადმყოფობამ იმდენად დააუძღურა, რომ როგორც 1800 წლის აგვისტოში მის მიერ გენერალ კნორინგისადმი მიწერილი წერილიდან ვგებულობთ, იმ დროისათვის სახელმწიფო საქმეებს საერთოდ ჩამოშორდა. გადაწყვეტილებების მიღება კი, მინისტრ კოვალენსკისა და მეფის ვაჟს, ბატონიშვილ იოანეს ჰქონდათ მინდობილი. სრ. იხ. *Дубровин Н. Ф., История Войны и Владычества Русских на Кавказе*, III, СПб., 1886, 236.

⁴⁹ *ვაჩნაძე მ., გურული ვ.*, საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1801-1921), თბ., 2009, 4.

⁵⁰ იქვე, 5.

⁵¹ იქვე.

⁵² იგულისხმებოდა რეგიონში რუსეთის სამიათასიანი კორპუსის მუდმივად განთავსება და გარეშე მტრის თავდასხმის შემთხვევაში დამატებითი შვიდიათასიანი ჯარის შემოყვანის ვალდებულება. იხ. *ალექსიძე ლ.*, საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1983, 226.

⁵³ ბენდიანიშვილი ა., ეროვნული საკითხი საქართველოში, 1801-1921 წწ., თბ., 1980, 18.

ხელშეკრულებაში ცვლილების შეტანა მხოლოდ ორმხრივი თანხმობის გზით იყო შესაძლებელი.⁵⁴

ქართლ-კახეთის სამეფოს ელჩები გიორგი ავალიშვილი, რევაზ ფალავანდიშვილი ხელმოწერისთვის დაუყოვნებლივ უკან გამოისტუმრეს. თავად იმპერატორი კი აღარ დაელოდა მონარქის ხელმოწერას და მანიფესტი ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ 1800 წლის 18 დეკემბრისთვის უკვე მზად ჰქონდა. მეტიც, ერთი თვით ადრე, 1800 წლის 15 ნოემბერს მან ბრძანება გაუგზავნა კავკასიის სამხედრო ხაზის უფროსს, გენერალ კარლ კნორინგს გიორგი მეფის გარდაცვალების შემთხვევაში „პეტერბურგიდან უმაღლესი ბრძანების მიღებამდე მემკვიდრის გამეფება არ დაეშვა“.⁵⁵

უნდა აღინიშნოს, რომ იმპერატორის ჩანაფიქრის სისრულეში მოყვანას ვერც გიორგი მეფის გარდაცვალებამ შეუშალა ხელი (28/12/1800). სულ რაღაც 20 დღეში, 1801 წლის 18 იანვარს პავლე I-ის ბრძანებით პეტერბურგში ოფიციალურად გამოქვეყნდა ჯერ კიდევ 18 დეკემბერს მომზადებული მანიფესტი ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და მისი რუსეთის იმპერიასთან შეერთების შესახებ.⁵⁶ თუმცა, დედის, ეკატერინე II-ის მიერ დაწყებული საქმის ბოლომდე მიყვანა არც პავლეს დასცალდა. 1801 წლის 11 მარტს ის საკუთარ სასახლეში შეთქმულებმა მოკლეს.⁵⁷

მისმა მემკვიდრემ, ნაპოლეონ ბონაპარტეს მიერ „ცბიერ ბიზანტიელად“ წოდებულმა ალექსანდრე I-მა კი, თავდაპირველად თითქოსდა მამის მიერ საქართველოსთან მიმართებაში მიღებული გადაწყვეტილების გადასინჯვა განიზრახა. თუმცა, მოგვიანებით წინამორბედების მსგავსად, დიდი ხნის წინ ერთპიროვნულად მიღებული გადაწყვეტილება გაასაჯაროვა. ალექსანდრე I-მა 1801 წლის 12 სექტემბერს ხელი მოაწერა მანიფესტს, რომელშიც ხაზგასმულია, რომ მისი ტახტზე ასვლისას 1801 წლის 18 იანვრის მანიფესტით საქართველო რუსეთის იმპერიის მიერ უკვე მიერთებული იყო. მას როგორც რუსეთის იმპერატორს კი, არა ანგარებამ, არა საკუთარი ძლევამოსილების გაზრდამ, არა მსოფლიოში ისედაც უდიდესი იმპერიის საზღვრების გაფართოებისკენ სწრაფვამ, არამედ ტანჯულთა ვედრებამ მიაღებინა გადაწყვეტილება არ მიეტოვებინა ერთმორწმუნე ხალხი განსაცდელში. საქართველოში ისეთი მმართველობა შემოედო, რომელიც დაამკვიდრებდა ქვეყანაში მართლწერიც, პირად და ქონებრივ უსაფრთხოებას, კანონის უზენაესობას.⁵⁸

რასაკვირველია, ეს მაღალფარდოვანი სიტყვები საერთაშორისო საზოგადოებისთვის იყო განკუთვნილი, რეალურად კი ქართლიც და კახეთიც რუსეთის გუბერნიად გამოცხადდა. სამართლებრივი შედეგი, რაც 12 სექტემბრის მანიფესტმა მოუტანა საქართველოს შორს იყო იმ პირობებისგან რაზეც თავის დროზე ერელე II-მ მოაწერა ხელი.

⁵⁴ Договор о Признании Царем Карталинским и Кахетинским Ираклием II Покровительства и Верховной Власти России (Георгиевский Трактат), <<http://www.amsi.ge/istoria/sab/georgievski.html>> [12.03.2022].

⁵⁵ ბენდიანიშვილი ა., ეროვნული საკითხი საქართველოში, 1801-1921 წწ., თბ., 1980, 20.

⁵⁶ Манифест от 18 января 1801, о Присоединении Грузинского Царства к России.

⁵⁷ უნდა აღინიშნოს რომ ქართველის მონაწილეობის გარეშე არც ამ მკვლევლობას ჩაუვლია. მისი ერთ-ერთი ორგანიზატორი და აღმსრულებელი, წარმოშობით ქართველი ოფიცერი ვლადიმერ იაშვილი იყო. იხ. ქუთათელაძე ზ., ქართული გენი უცხოტომელთა სამსახურში: 100 რჩეული ბიოგრაფია, თბ., 2011, 79-81.

⁵⁸ Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией, I, 1866, 433.

მეტიც, შორს იყო თვით გიორგი XII-ის „სათხოვარ წერილში“ ასახული პირობებისგანაც. მით უფრო, რომ საბოლოო ვარიანტზე გიორგი XII-ს ხელი არ მოუწერია.

5. ტრაქტატზე დაყრდნობით სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მოთხოვნა – ავტონომიის იდეიდან სრულ დამოუკიდებლობამდე

„რუსებს დაავიწყდათ, რომ ქართველები რუსეთის იმპერიის მოკავშირეები არიან, – წერდა ქართველი ხალხის დიდი მეგობარი და ინგლისის სამშვიდობო საზოგადოების მდივანი ელიზე რეკლიუ, – რომელნიც რუსეთის მფარველობას მხოლოდ ხელშეკრულებით გათვალისწინებული პირობებით დათანხმდნენ ... მათ დაავიწყდათ, რომ ქვეყანას მისი ენის, ჩვეულებების, სარწმუნოების, ეროვნული მილიციის, საკუთარი ფულის მოჭრის უფლებებს დაპირდნენ“.⁵⁹ სინამდვილეში კი, დიდი მეცნიერის მტკიცებით: „რუსეთის მთავრობის მთელი პოლიტიკა მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ ის ანადგურებს ძველი ქართული კულტურის კვალს და ხელოვნურად ქმნის დაბრკოლებებს საქართველოში დასავლეთის გავლენის აღსაკვეთად“.⁶⁰

სწორედ ეს ორპირობა და სასტიკი რეალობა უნდა ჰქონოდა მხედველობაში ეროვნულ დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი დამფუძნებელს, საქართველოს ეროვნული საბჭოსა და დამფუძნებელი კრების წევრს ალექსანდრე ასათიანს, როდესაც აღნიშნავდა, რომ 1783 წლის შემდეგ რუსული მხარის მიერ სწორედ ცალმხრივად მიღებული გადაწყვეტილებების გამო ტრაქტატმა დაკარგა იურიდიული ძალა.⁶¹ მეტიც, მისივე მტკიცებით 1801 წლის მანიფესტმა, საქართველო საბოლოოდ გაანთავისუფლა იმ ვალდებულებებისგან, რომელიც ტრაქტატში იყო მოხსენიებული და რომელიც მის სუვერენულ უფლებებს ზღუდავდა.⁶²

ამჟამად შეგნებულად არ ვამახვილებთ ყურადღებას შეიარაღებულ გამოსვლებზე, რომელიც საქართველოში 1802 წლის 12 აპრილს, სიონის ტაძარში ალექსანდრე I-ის მანიფესტის გამოცხადებასა და რუსული მმართველობის შემოღებას მოყვა შედეგად. მხედველობაში გვაქვს აჯანყებები: 1802 წელს ბატონიშვილების ვახტანგის (ალმასხანი-სა) და თეიმურაზის მონაწილეობით, სამეფო ტახტის აღდგენისა და იულონ ბატონიშვილის მეფედ გამოცხადების მოთხოვნით, 1804 წლის აჯანყება აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, 1814 წლის კახეთის აჯანყება, 1819-1820 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში და სხვა.

სწორედ გეორგიევსკის ტრაქტატით გარანტირებულ უფლებებზე აფუძნებდა საქართველოს ავტონომიის პროექტს 1832 წლის შეთქმულების იდეური ხელმძღვანელი სოლომონ დოდაშვილი. მას კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული იმ დროისათვის რუსეთისგან საქართველოს ჩამოშორებისა და სრული განთავისუფლების არარეალურობა.⁶³

⁵⁹ *Вешапели Г.*, Единство Грузии и Русский Протекторат, М., 1917, 34.

⁶⁰ იქვე.

⁶¹ *ასათიანი ალ.*, ქართველი ერის სუვერენული უფლებები თუ ტრაქტატი, გაზ. „საქართველო“, №59, 1917, 4.

⁶² იქვე, 5.

⁶³ *ფუტკარაია ვ.*, სოლომონ დოდაშვილის პოლიტიკური და სამართლებრივი შეხედულებები, თბ., 1997, 81.

გამომდინარე ზემოაღნიშნულიდან, ის იყო ერთ-ერთი პირველი ვინც შეთქმულთა დასიდან ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას, ქვეყნისთვის „პოლიტიკური ავტონომიის მოპოვების გზით აპირებდა“.⁶⁴ ავტონომიური ერთეულისთვის გათვალისწინებული უფლებების დოდაშვილისეულ ჩამონათვალში კი, ძნელი არ არის საქართველოსთვის სწორედ, 1783 წლის ტრაქტატით გარანტირებული პირობების მოთხოვნაში დაერწმუნდეთ: დამოუკიდებელი მართვა-გამგეობა, არ ჩარევა საშინაო საკითხებზე გადაწყვეტილებების მიღებისას, ქართული სასამართლო, განათლება მშობლიურ ენაზე და სხვა.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, რუსიფიკაციის პოლიტიკის გაძლიერებამ, ხელისუფლების მიერ ტერმინ „საქართველოს“ აკრძალვამ და ოფიციალურად მისი მხოლოდ თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიების სახით მოხსენიებამ, ახალი გამოწვევების წინაშე დააყენა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში მოსული თაობა. მათ შორის „თერგდალეულთა“ უპირობო ლიდერი ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ალექსანდრე ყაზბეგი და სხვა. ქართული პოლიტიკური, სამართლებრივი აზრის მემკვიდრეობითობის კიდევ ერთ, უტყუარ გამოვლინებად მიიჩნევა ის ფაქტი, რომ მათ მოთხოვნებში ათწლეულების შემდეგ კვლავ ინარჩუნებს აქტუალობას საქართველო-რუსეთს შორის 1783 წლის საერთაშორისო ხელშეკრულებით აღიარებული უფლებები.

მეტიც, სწორედ ამ უფლებების ჩამონათვალით⁶⁵ და მოგვიანებით საქართველოსთან მიმართებაში „რუსეთის საიმპერატორო მთავრობის მიერ მათი განუწყვეტილ დარღვევის კონკრეტული ფაქტების“ მოხსენიებით⁶⁶ იწყება ქართველი პატრიოტების მიერ 1907 წელს ჰააგის საერთაშორისო კონფერენციაზე, რომელიც გამართულ იქნა აშშ-ის პრეზიდენტის ინიციატივით,⁶⁷ წარდგენილი „საქართველოს ხალხის მემორანდუმი“. ამ უმნიშვნელოვანეს დოკუმენტს საქართველოში მცხოვრები რამდენიმე ათასი პირი აწერდა ხელს და საქართველოს დიდი მეფეების მსგავსად მათი მზერაც ევროპისკენ იყო მიპყრობილი. ისინი იმედს გამოთქვამდნენ რომ მათ საქმეს „ყურადღებას მიაქცევენ, თანაუგრძნობენ, გადასწყვეტენ სამართლიანად, და ევროპა აიძულებს რუსეთს დაემორჩილოს საერთაშორისო უფლებების წესებს და რუსეთის პროტექტორატის ქვეშე თანახმად ზემოხსენებულ ხელშეკრულებათა, დაგვიბრუნოს ქართველებს ჩვენი ტერიტორია და აღგვიდგინოს წართმეული ჩვენი ეროვნული ავტონომია“.⁶⁸

საგულისხმოა, რომ საწყის ეტაპზე რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ავტონომიას ითხოვდნენ ეროვნულ-დემოკრატები, რაც აისახა მათივე სამოქმედო პროგრამაში. ამ პროგრამაზე ილია ჭავჭავაძემ ჯერ კიდევ 1905-1906 წლებში დაიწყო მუშაობა და მისი

⁶⁴ ფუტკარაია ჯ., სოლომონ დოდაშვილის პოლიტიკური და სამართლებრივი შეხედულებები, თბ., 1997, 89.

⁶⁵ Memorandum of the People of Georgia Submitted in 1907 to the International Congress of Hague, University of Oxford, Bodleian Library MS. Wardrop c. 16.

⁶⁶ იქვე.

⁶⁷ Scott B. J., The Work of the Second Hague Peace Conference, The American Journal of International Law, Vol. 2, №1, 1908, 13-14.

⁶⁸ Memorandum of the People of Georgia Submitted in 1907 to the International Congress of Hague, University of Oxford, Bodleian Library MS. Wardrop c. 16.

იდეური მემკვიდრეობა 1917 წელს, ცარიზმის დამხობის შემდეგ საფუძვლად დაედო საქართველოს ეროვნულ დემოკრატიული პარტიის შექმნას. პარტიის, რომელსაც თავის მხრივ უდიდესი წვლილი მიუძღვის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სწორი მიმართულებით განვითარებისა და XX საუკუნის დასაწყისში დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოს აღდგენის საქმეში.

5. დასკვნა

რუსეთის იმპერიის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოსთან 1783 წელს დადებული სამოკავშირეო ხელშეკრულების ცალმხრივად დარღვევა, რასაც ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმება მოჰყვა შედეგად, გახდა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი XIX-XX საუკუნეებში ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმოშობისა და განვითარების.

გეორგიევსკის ტრაქტატის სამართლებრივი ანალიზისა და საკითხთან დაკავშირებით ღვანლმოსილ ქართველ მეცნიერთა შეხედულებების გათვალისწინებით მივდივართ დასკვნამდე, რომ ხელშეკრულების მიხედვით ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის ქვეშევრდომის მდგომარეობაში არ უნდა აღმოჩენილიყო. მას „სუვერენიტეტის შეზღუდვის ხარჯზე“, იმპერიისგან უნდა მიეღო მფარველობა საერთაშორისო ასპარეზზე, მაგრამ შეენარჩუნებინა დამოუკიდებლობა ქვეყნის საშინაო საქმეებში. ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებასაც, რომ გეორგიევსკის ტრაქტატი ხელშემკვრელ მხარეებს, რუსეთსა და საქართველოს შორის უფლება-მოვალეობების განმსაზღვრელი, ორივე მხარის მიერ ხელმოწერილი ერთადერთი წერილობითი დოკუმენტია. ამასთან, უტყუარი მტკიცებულება იმისა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება გეორგიევსკის ტრაქტატით ნამდვილად არ იყო გათვალისწინებული.

სწორედ აღნიშნულით აიხსნება ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის, საწყის ეტაპზევე მისი ლიდერების განსაკუთრებული ყურადღება 1783 წლის სამოკავშირეო ხელშეკრულებისადმი. მათ შორის ერთ-ერთი პირველი გახლდათ 1832 წლის შეთქმულების იდეური ხელმძღვანელი სოლომონ დოდაშვილი, რომლის მოთხოვნებშიც ძნელი არ არის ქართული მხარისთვის გეორგიევსკის ტრაქტატით გარანტირებული ისეთი უფლებების ამოკითხვა, როგორცაა: დამოუკიდებელი მართვა-გამგეობა, რუსული მხარის არ ჩარევა საშინაო საკითხებზე გადაწყვეტილებების მიღებისას, ქართული სასამართლო, განათლება მშობლიურ ენაზე და სხვა.

საქართველოსა და რუსეთს შორის დადებულ ხელშეკრულებას ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მოთხოვნასთან მიმართებაში აქტუალობა არც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის XIX საუკუნის 60-იან წლებში მოსული ე.წ. „თერგ-დალეულთა“ თაობისთვის დაუკარგავს. ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე, იაკობ გოგებაშვილი და ამ მოძრაობის სხვა გამოჩენილი წევრები საქართველოს პოლიტიკურ უფლებებზე მსჯელობისას სწორედ 1783 წლის საერთაშორისო ხელშეკრულებას ეყრდნობოდნენ.

სამოკავშირეო ხელშეკრულება ქართული მხარის სავიზიტო ბარათად იქცა XX საუკუნის დასაწყისში, ამჯერად უკვე საერთაშორისო-დიპლომატიურ ასპარეზზე გასული ქართველი პატრიოტებისთვის. 1907 წელს ჰააგის საერთაშორისო კონფერენციაზე, რომელიც სწორედ ერთა შორის მშვიდობისა და საერთაშორისო სამართლის ფუნდამენტური პრინციპების დაცვის საკითხებს ეძღვნებოდა,⁶⁹ წარდგენილი „ქართველი ხალხის მემორანდუმით“. ისინი სწორედ 1783 წლის ხელშეკრულებაზე დაყრდნობით, მეტ აქტიურობას მოითხოვდნენ ევროპული სახელმწიფოებისგან, რათა ეიძულებინათ რუსეთი დამორჩილებოდა საერთაშორისო სამართლის ძირითად პრინციპებს. დასასრულს, იგივე უფლებები იქცა გზამკვლევად ქართული ეროვნულ დემოკრატიული პარტიის სათავეებთან მდგარი მამულიშვილებისთვის, საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის წარმოებულ ხანგრძლივ და ურთულეს სამართლებრივ ბრძოლაში. გზამკვლევად, რომელმაც 1918 წელს ქვეყანა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენამდე მიიყვანა.

ბიბლიოგრაფია:

1. *ალექსიძე ლ.*, საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობა XV-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1983, 175, 179, 184, 202, 214, 222, 225-226.
2. *ასათიანი ალ.*, ქართველი ერის სუვერენული უფლებები თუ ტრაქტატი, გაზ. „საქართველო“, №59, 1917, 4-5.
3. *ბენდიანიშვილი ა.*, ეროვნული საკითხი საქართველოში, 1801-1921 წწ., თბ., 1980, 14, 16-20.
4. *დუმბაძე მ.*, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV, თბ., 1973, 685, 688, 699, 755-756, 758.
5. *ვაჩნაძე მ.*, *გურული ვ.*, საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1801-1921), თბ., 2009, 4-5.
6. *თამარაშვილი მ.*, ისტორია კათალიკოსობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, 397-403.
7. *იოსელიანი პ.*, ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა და საქართველოს რუსეთთან შეერთება, მეორედ გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან, თფილისი, 1893, 72, 143.
8. *პაიჭაძე გ.*, გეორგიევსკის ტრაქტატი – 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ, თბ., 1983, 30, 55.
9. *რაჭველიშვილი ქრ.*, საქართველოს მოკლე ისტორია – დასაბამითგან 1917 წლამდე, თბ., 1925, 180-181.
10. *ფუტყარაია ჯ.*, სოლომონ დოდაშვილის პოლიტიკური და სამართლებრივი შეხედულებები, თბ., 1997, 81, 89.
11. *ქუთათელაძე ზ.*, ქართული გენი უცხოტომელთა სამსახურში: 100 რჩეული ბიოგრაფია, თბ., 2011, 79-81.
12. *ცინცაძე ი.*, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი – მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1960, 105-111.
13. *ჯავახიშვილი ი.*, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919, 23, 34, 42, 48-49, 57.
14. *ჯანაშვილი მ.*, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, 455-456.

⁶⁹ *Scott B. J.*, The Work of the Second Hague Peace Conference, The American Journal of International Law, Vol. 2, №1, 1908, 4.

15. Memorandum of the People of Georgia Submitted in 1907 to the International Congress of Hague, University of Oxford, Bodleian Library MS. Wardrop c. 16.
16. *Scott B. J.*, The Work of the Second Hague Peace Conference, The American Journal of International Law, Vol. 2, №1, 1908, 4, 13-14.
17. Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией, I, 1866, 433.
18. *Вешапели Г.*, Единство Грузии и Русский Протекторат, М., 1917, 34.
19. *Дубровин Н. Ф.*, История Войны и Владычества Русских на Кавказе, III, СПб., 1886, 244.
20. Манифест от 18 января 1801, о Присоединении Грузинского Царства к России.
21. Договор о Признании Царем Карталинским и Кахетинским Ираклием II Покровительства и Верховной Власти России (Георгиевский Трактат), <<http://www.amsi.ge/istoria/sab/georgievski.html>> [12.03.2022].